

התהוות והשתלבות: ימים ראשונים בספרות הארץ-ישראלית

אריה ליפשיץ

א.

שנות העשרים בארץ-ישראל, שעמדו בהשפעתם המבוכרת של בני העלייה השלישית, אשר זה מקרוב מלאו שישים שנה לתחילתה, קבעו סימני-היכר בדרך התפתחותה של הספרות העברית הארצית, ספרות שלא היה לה לא מסורת של עֶבֶר ולא ארשת ברורה של הוֹנָה. דבר אחד הכריע לגבי יוצריה וקוראיה בימים ההם, והוא הצורך במולדת, משום שהעולם הָרַע ליהודים, מולדת שיש בה כדי להחזיר לְקִנְיָה אמונה באדם ובאלהים חיים. מי שהרסו ושרפו מאחוריהם את הגשרים וביקשו מעט טובה ומעט שמתה בתוך בית חדש על אדמת ארץ-ישראל. אנשים שאף-על-פי שנתונים היו בקשיי הקיום הגופני, לא חדלו מלהיאבק גם על כיבוש הקיום החזותי, כדי לשוות לה לספרות העברית ערך עצמאי ואמנותי כאחד. וכיצד? בראש ובראשונה על ידי שותפות-אמת בין איש-השדה וְקִיֵּיר-היום העמל בפרך ובין הסופר הכואב בפיתול. בעצם, היצירה לשניהם ניתנה. העבודה העברית והספרות העברית בארץ-ישראל – שתיקן כרוכות ירדו ונדלקו כשֶׁלֶקֶת־לֵב אחת. בחירוק־שיניים ועד קלות הנשימה עמדו כאן מול עֶבֶר ושממה אכזריים כדי להוציא לחם ומים, וביסוד כל אלה ביקשו את החופש האישי לתיקון צורת החיים הלאומיים במבעם הנכון.

בתחילת החיים האלה ביקש לו הסופר נקודת-משען, גילוי-מה. כי חש בנפשו את קירבת האדם שכבר מצוי כאן, ואת בני העם העומדים עוד לבוא ולחזקו – לכוֹנֵן חיי עם ולְקִנּוֹת ספרות אף במבוכו זה של הווייה מתהווית וקטועה.

כל זה נסתייע מכוח התופעה המופלאה של השתלבות שני דורות: דור העלייה השני ובני העלייה השלישית. הממשות שנבראה בכפר הקיבוצי, כמושבה ובעיר – גלווה אליה ונתמוג בה חזיק מוצק של ספרות עברית ארצית. בשעה שסופרים מאנשי העלייה השנייה כבר נתברכו בכורש ההתבוננות מתוך נסיון־חיים, באו בני העלייה השלישית התוססים ונאחזו בכל תנועה ומראה, ונפשם לא נתנחם להשתתות עד שיקול־דעת. הם התקרבו אל המהותי שבאדם ואל הממשי שבטבע: בראיית הצמת, מעין-המים, הסלע והדרדר – אותו קצב שכתנועת הגוף בשדה ובכנין ואותה חרירה נפשית אל שרשי הלשון העברית הצפונים ומתחדשים בכל אלה. אי אפשר היה להתרכז בְּנֶפֶס כלבד. הסופר נדחף, גם נדרש לצאת אל בין העמלים ולחיות עימם מקרוב, למזג עבודה וכתיבה גם יחד. כי גדולה היתה התשוקה להישג בחומר וברוח, וזו הולידה את ההתמדה שאינה פוסקת. כאילו לחש הקול הפנימי: עניים אנחנו מדי שנרשה לעצמנו להשהות את הדברים הנראים בעין, מכדי שנסגל לעצמנו את סגולת הדיסטטאָנס כמו האומות שיש להן רב. עוד יבוא הטעם המעודן, ישתפרו כלי-המבע בצורה ובחוכן קְמָצִים יותר.

ואמנם הצעירים והוותיקים – לשניהם קשתה המלאכה. אֶלֶה בֵּן אֶלֶה צורפו בכור היתוך של נשמת הדור. אלא בשעה שהוותיקים כבר הגיעו אל הכרת תעודתם, הללו – כוחות סמויים טילטלו אותם בסערות ובתקות. העולם אחר היה. לא זו בלבד שסופרי העלייה השלישית דבקו ונשתלבו בסופרי העלייה השנייה, אלא שהאחרונים – למראה הצעירים המתרוננים – עולם חדש נפתח לפניהם להעשרת יצירתם שלהם. לצידם של המשוררת רחל, דוד שמעוני, יעקב שטיינברג ויעקב פיכמן – עלתה שירתם של אורי צבי גרינברג, אברהם שלונסקי, יצחק למוך, אביגדור המאירי, ש. שלום, יהודה קרני; לצידם של דבורה בארון, אשר ברש, ש״י עגנון, שלמה צמת, דב קמחי ואהרון ראובני – נתקמו סיפוריהם של חיים הזו, נתן ביסטריצקי, יהודה יערי, יצחק שנהר, מ.ז. וולפובסקי, אהרן פלדמן (עבר־הדני), ישראל זרחי ויוסף אריכא.

ב.

המשוררים והמספרים מבני העלייה השלישית – בלבם ליהט היה העלבון והכאב של אומה נרדפת ואבְלה ושכולה. יצירתם הועלתה למתח עלילות ואידיאות. כל אחד ואחד כדרכו חישל טבעתו וקָשְׁרָה אל שלשלת הדורות.

אורי צבי גרינברג בקולו המרדני – על גַם שירתו זינק דמו העברי המשווע ממעמקים. שירה זו נאחה והידהדה כמשא גורל אכזרי. עמד להתמודד עם הנצרות שנהפכה לקאטוליציזם עריץ ומכויב; בא וחוכיח את האיסלאם המטיל חתיתו עלינו. אירופה הענוגה שפרעה ביהודים בצילם של צלבים ובתי-יראה מפוארים – מזה, ומלכות ישראל הנכספת וקדושתה של ירושלים והחייאתה של הרוח העברית המקורית – מזה, כל כולו נתון לגילויי הגבורה הישראלית. האנושיות שָׁנָה, מתוך היהדות תבוא, ולא להיפך. הוא מקטרג ועוקץ כבשפודים, שואג כארי, בוכה במסתרים ואוהב וכואב מאד ומתרפק על בית-ישראל השדוד שָׁם, וחרד לבנים המקימים הריסות. פה שירתו רחבה בנשימה ובקצב, והיא זועקת וכובשת בלהב, ככוח הבעתו האדיר.

שירתו של אברהם שלונסקי עלתה בליפיה ובמעלת רוחה. חרוניו העברים הסתלסלו נמרצים „בגלגלי“, החרונונו בנפשנו. ארץ המהפכה הרוסית הטביעה בו את הערגון לחידושים. האתמול הרקיב, המחר יפרח. תמיד הפליג אל הנימה האנושית, אל התנופה האמנותית. הוא עשה פלאים בלשון העברית. כהכרוקוֹזִי ובצמאוונו למבע עצמי חדש לא אמר די בחיפשויו. שָׁאב ניבים מן המעיינות העתיקים, התבויים, ושפכם לאור שמש כי יחיו. מה הישגי הצורה והגוונים והצלילים של שירת העולם, אף הישגי השירה העברית כך. נגנוה ונתקפלה בו השאיפה הנפשית הנאמנה אל המרחב התרבותי-אוניברסאלי, הלשוני, האמנותי.

רטטו ונתרגשו כנעימת-מיתרים עצובה פיוטי-הלב של יצחק למדן, שוה לא כבר מלאו כ"ה שנה לפטירתו. הוא סימל בשירתו את מעמדו הנפשי של הצעיר מישראל המשרָךְ דרכו בגלויות-גֶכֶר, כפוף-גֶּוֹ שותת-דם, וכל חושיו מכוונים אל ההמייה הישראלית הפנימית. שָׁמְשָׁה של ציון לא רוחה אלא כדי להקרין וליישר את חטוטרת הקבל והצער של היהודי הנד, להחיות בו כל אותם מראות ותחושות שהיה פרוש מהם דורות על דורות. שיריו קוראים מן המיצר. ואמנם פרץ והפעיל ל„מסדה“ ופקד בהרגשתו הגדולה אדם דודר בישראל. הופעתו לא חלה כרעש, אלא בלב. בראייתו בקיפולי נפשו של הַגֶּן האוֹבֵד במשברי העולם נתן את הביטוי הגרעיני שבשירה העברית הלירית. ידע היטב כי הַצְמַחַת הפרי קדמת לטיפוח הפרח.

משורר אחר שקָם יום אחד ושיר עברי חדש על שפתיו – ש. שלום. הוא ידע היטב מה בין שירת דורו לזו שקדמה לו. „כשנולדו המשוררים העבריים שבדור הקדם – כתב ש. שלום לפני כארבעים שנה בשבועון הירושלמי, ספרות צעירה“ – עדיין היה העולם בכחינת בריכה שקטה, ראי-נפש אחד ששום קרניים אלכסוניות לא שיברו את חלקתו. אמנם מבפנים כבר התחילו מערבלות מסוכנות. מבחוץ התחילו שולי השמיים מאדימים קָם ערי ההריגות ומָאֵש שריפות המינורים. ואולם כל אלה ניגלו רק אחר-כך. ברקע נשארה בכל זאת הבריכה השקטה, טהורה וזכה. – כשנולדנו אנחנו, כשפקחתי אני ראשונה את עיני רוחי בעולם, ראיתי אמנם גם כן מעיין טהור ביער שהייתי נמצא בו באותה השעה; ואולם לא הרחק מאותו היער התרוצצו רכבות של כרול והובילו צָאן של אדם לשחיטה במלחמת-העולם וניתלו יהודים על העצים, נאנסו בנות ישראל, עלו בתי-כנסיות באָש, ובבית סבא, הצדיק' התחוללה מלחמת הישן והחדש בישראל“. שירת ש. שלום נטבלה בסערה ונצרפה בכואו למחנה-האֵהלים למרגלות הכרמל ובהתמזגו עם האיכר החורש באדמת יזרעאל.

הו גם רקע שירתם של אביגדור המאירי ויהודה קרני ולָצֵד משוררים בקיבוץ הכפרי: לָי בן-אמיטי ויהושע רבינוב – וכך נחייב עצבותם של הצברים בשירת-היחיד של אברהם חלפי. שירה שבאה לעולם מתוך ראייה כאובה חריפה בסיבתם ובמשמעותם של אותם תהומות ופסגות וְיָצְרִים ושאיפות, שאפפו וקעקעו את „העם“ כתוך „העולם“ – ונפשו של היחיד נלכטת ומייחלת . . .

ג.

גם החזות הסיפורית נכבשה לרוח התקופה מתוך הקישור המודע בהכרח שבעלייה ובהגשמה חלוצית. קנהיכר זה נחלט ראש-לכל בסיפורי חיים הו. אמנם מבחינה כרונולוגית עלה הו לאחר סיום העלייה השלישית, אך בתוכן סיפוריו שייך הוא לתקופה הזאת, בה גדל כמספר, ולה נתן ביטוי מראשית המהפכה הכולשוויקית ברחוב היהודי, כשהתארגנו צעירים חלוצים למעשה העלייה והעבודה – סיפורים שנתפרסמו עוד ב„התקופה“, ובקמקם בארץ הפיחו רוח חדשה בספרות העברית. גאלריה מגוונת בדמויות-יסוד של יחידים וקבוצות ובני קהילות ועדות שבכיסופיהם לציפן ובעצם עלייתם ויסורי היקלטותם נחמזו לאוכלוסיה רבת-פנים בתקופת-מיפנה בעולם. יצירתו של חיים הו עיקר לה, היגיון ותכלית. מכאן תמונה ומכאן תקומה. הווייה חצויה בין גולה מקלה לבין ההתנערות ממנה, והמספר ניצב במרכז ומכוון להמשך החיים היהודיים.

מעשי ידיהם ורצינותיהם הנפשיות של בני העלייה השלישית העניקו השראה ויכולת העיצוב בתוך שורה נכבדה של מספרים. יהודה יערי שיקע עצמו בעולם הסיפור המשקף לא בלבד את חיי היחיד, כמו „מגילת חיו של יוסף לנדא“, אלא גם דור בתקופה טראגית והירוואית כאחת. בארבעת כרכים שלו – מ„כאור הקל“ ועד „הביתה“ – מתפעמת רוחם של קמקני ארץ-ישראל חדשה, עולם שנברא למען יציבות העם.

בהווייתה של התקופה הזאת מתבטאים הסער והכמיהה של נוער חלוצי ב„ימים ולילות“ לנתן ביטריצקי – עדה מיוחדת ששאפה להשתרש בארץ כדי לחדש את פני החברה היהודית לקראת גאולה כלל-אנושית. ספר שעמד במבחן הזמן והוא סימן-דרך ביצירה הבלטריסטית של התקופה.

כך „לחם וחזון“, ו„סיפורי הארץ“ ליוסף אריבא שהתמחד עם המציאות הארץ-ישראלית בעמל למען הלחם ובכיסופי-נפש לחזון הבאות. העולם החדש של בני דורו הקשה את-רכך את אריבא גם אל העולם העתיק כדי לעצב את דמות האדם ההיסטורי המלמד לקח ועשוי להיות מופת בהקמת עולמנו שלנו – והכוונה ל„סנחריב ביהודה“, ו„סופר המלך“ שהעשירו יצירתנו הסיפורית.

ואולם ליעקב הורוביץ נתיב חצוי היה בדרך הסיפור, כאשר התחיל להיקבש בשנות העשרים בידי אחדים מקיין יושבי האוהלים אשר סללו את כבישי הארץ. אף-על-פי שמוצאו מבית מסורתי היה – ועוד מצאצאי השל"ה – נתפס הורוביץ, בבואו כנער עם משפחתו מגליציה לוינה, למכמניה של תרבות אירופה, וקשה היה לו לסלק עצמו מהשפעות ספרות ה„דקאדנס“ של ראשית המאה ושנות מלחמת-העולם הראשונה. הרבה התלבט הורוביץ בכתיבת סיפור ארץ-ישראלי, כמו „סולייקה“, „עד דכא“, „אור זרוע“ ועוד, אך עם השתרוותו, גם בעשותו יחד עם אורי צבי גרינברג בחוברות „סוף“, פילס לעצמו נתיב אישי ונחשב מבעלי הייחוד בעיצוב הסיפור.

כשאנו חוזרים ומתבוננים באמנותו הסיפורית של יצחק שנהר, באסופת יצירתו הבלטריסטית של מ.ו. וולפובסקי, בסיפורי ירושלים וצפת של יהושע ברי-יוסף, בשלהבת האור הגנוזה בסיפורי ישראל זרחי, בסיפורי משפחת האדמה שבכפר הקיבוצי מאת שלמה רייכנשטיין ודוד מלץ, עד גיוון האירועים ורשיחי-הנפש בסיפורי שרגא קדרי ועד סיפוריו הליריים של הרומנטיקן הירושלמי עזרא המנחם – הרי לפנינו מסכת של יצירות חיוקנאות הראויים להערכה.

לא בלבד כשיר ובסיפור מחיי הארץ נתנו עליהם את לבם; גם מחיי היהודים בגולה. מתוך הרגשת היצירה על קרקע ארץ-ישראל ניתן לו לסופר העברי לשוב ולהאזין לנשמת היהדות-בתבל. אנו רואים כי תהליך זה של התהוות והשתלבות שני דורות בתחייה העברית שינה את פני הארץ. נחרבה יריעת החיים ונתעלחה העצמאות הפנימית בביטוי הספרות. וכיום, במלאות שישים שנה לתחילת העלייה השלישית, יש להוסיף כי את חוחמה של התנועה הזאת

להתעצמות חלוצית וליצירה ספרותית, ראה ובירך יוסף חיים ברנר. הוא חש אל מחנותיהם הארעיים ועוד
הספיק להתערב עימם בריעות ובחדווה. היתה זו פגישת־דורות מופלאה ומיבחן היסטורי לתחייה ולספרות
עברית בארץ־ישראל.